

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
1929-1939 РР.**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-441 групи

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньо-професійної програми

«032 Історія та археологія»

Коблюк Юлія В'ячеславівна

Керівник: к.і.н., доцент Цибуленко Л.О.

Рецензент: к.і.н., доцент Форостян А.Ф.

Херсон – 2020

З М І С Т

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Концептуальні засади індустріалізації	11
1.1. Політичні та ідеологічні чинники індустріалізації.....	11
1.2. Управлінські та правові чинники індустріалізації.....	16
РОЗДІЛ 2. Втілення стратегії індустріальної модернізації в радянській Україні	24
2.1. Загальні засади формування індустріальної стратегії в Україні...24	
2.2. Інфраструктурне забезпечення реалізації індустріальної стратегії.....	27
РОЗДІЛ 3. Вектори індустріалізації народного господарства	34
3.1. Розбудова енергетично-сировинних галузей.....	34
3.2. Розбудова машинобудівних галузей.....	42
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	56

ВСТУП

Актуальність теми визначено важливістю розуміння ключових факторів розвитку народного господарства в умовах розгортання широкомасштабних змін в часи «великого перелому» (1929-1939 рр.). Усвідомлення позитивних і негативних факторів глобальної реконструкції, що визначили характер громадянської активності, пріоритети, суспільно-політичну поведінку та ментальні особливості різних соціальних груп потребують всебічного і неупередженого вивчення. У центрі цих процесів було закладено програму індустріальної модернізації, що визначалась і традиційним характером наздогоняючої економіки, і далекосяжними політичними та геополітичними амбіціями правлячої компартійної еліти, і гострими потребами укріплення та унебезпечення режиму через кардинальну зміну соціально-економічного формату народногосподарського простору.

Подолання сучасною історичною наукою обмежуючих факторів історико-матеріалістичної теорії дозволило на нових теоретичних засадах досліджувати складні соціально-економічні та суспільно-політичні характеристики процесу соціалістичного будівництва в радянській Україні. Проте, об'єктивні умови: глобальність подій, значна тяглість у часі, необмежений обсяг історичних фактів макро- та мікроісторичного рівня, неоднозначність трактування подій, певна перевага критичних оцінок створили на сьогодні чисельний комплекс теоретичних розробок, фундаментальних історичних досліджень та розвідок. З іншого боку відмова від економічного детермінізму марксизму зумовила, певною мірою, відхід від використання в дослідженнях проблематики індустріальних процесів надбань сучасної економічної науки. Це, апріорі, відкидало об'єктивний розгляд проблем радянської модернізації.

Суспільна актуальність запропонованої проблеми визначається тим, що сучасна Україна не тільки змушена розбудовуватися в умовах перехідного періоду, наздогоняючої економіки та за наявності домінуючого радянського індустріального спадку, а й вирішувати аналогічні геополітичні проблеми в умовах глобалізації. Саме тому той досвід, що пройшло українське суспільство наприкінці 20-х – 30-х рр. ХХ ст. дозволить чіткіше збагнути руйнівний характер волюнтаристських, позаекономічних, антисуспільних та монополістично орієнтованих механізмів побудови господарського комплексу в інтересах правлячої верхівки (партійно-державна номенклатура або корпорація кланів).

Метою роботи є вивчення реалізації стратегії прискореної індустріальної модернізації радянської України.

Відповідно до поставленої мети визначено **ключові завдання**:

- охарактеризувати процес оформлення концептуальних засад індустріалізації в їх політичних та ідеологічних нормах;
- проаналізувати характер управлінської стратегії та правового забезпечення програми індустріалізації;
- визначити характер розгортання та реалізації індустріалізації радянської України;
- відтворити цілісну картину реалізації перших п'ятирічних планів на місцях;
- визначити умови та характер розбудови провідних індустріальних галузей народного господарства.

Об'єктом дослідження є процес будівництва соціалістичної системи в Україні.

Предметом дослідження є стратегія та реалізація плану індустріального перетворення економіки радянської України.

Хронологічні межі охоплюють період з 1929 по 1939 р. Нижня межа визначена стартом індустріалізації з реальним початком першої

п'ятирічки. Верхня межа визначена 1939 р., коли з початком Другої світової війни розпочався новий етап у промисловому будівництві.

Географічні межі дослідження визначено територією радянської України означеного періоду, що охоплює простори сучасної України без західних областей і республіки Крим.

Ступінь дослідженості теми. Весь спектр розробок проблематики радянської індустріалізації в Україні можна поділити на дві частини. До першої належать дослідження радянського періоду, побудовані на засадах марксистсько-ленінської теорії. Аналіз позитивних напрацювань та ґрунтовна критика цих робіт широко представлена в сучасних дисертаційних дослідженнях по цій темі [16].

Базовими розробками проблематики радянської індустріалізації можна назвати фундаментальне видання «Історія Української РСР» [39], де подано теоретичні оцінки та загальний фактологічний матеріал. Попри те, що індустріалізація розглядається виключно як прогресивне явище, що покращило усі сфери радянського суспільства і виступала ключовим фактором побудови фундаменту соціалізму [39, с. 139], «Історія Української РСР» надає повну ретроспективу партійно-державної політики в Україні щодо забезпечення індустріалізації народногосподарського комплексу.

Другим компонентом історіографічної розробки проблеми радянської індустріалізації можна назвати багатотомне видання «Історія міст і сіл» [22-38], де наведено чисельну інформацію розгортання індустріальної трансформації країни у краєзнавчому форматі. Позитивним у викладеному матеріалі є значний обсяг інформації місцевого походження, що через наближеність до безпосереднього процесу зазнала меншого фальсифікаторського впливу центральних джерелоутворювачів та через подання її у певному відриві від загальних показників несла в собі більший рівень об'єктивності.

До другої частини можна віднести сучасні публікації, що ґрунтуються на новітніх теоретичних підходах, не обтяжені ідеологічною детермінованістю та здійснені на широкому колі документальних та наративних джерел. Всі вони поділяються на декілька груп.

Перша група це монографічні дослідження. Сюди можна віднести роботу С.В. Кульчицького [44], де висвітлено процес розвитку промисловості й робітничого класу Донбасу в роки радянської індустріалізації, показано організовані радянською владою рухи робітників, спрямовані на розв'язання нагальних проблем індустріалізації – ізотовський рух, рух за освоєння нової техніки, стахановський рух тощо.

В колективній монографії «Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.» [21] висвітлено повсякденність та історичний час у контексті української історії 1930-х рр., описано сталінський етап у соціально-економічних перетвореннях, досліджено повсякденне життя на підприємствах і новобудовах, розглянуто партійно-радянську номенклатуру УСРР у добу сталінського комуністичного штурму 1929-1933 рр.

У монографії В.С. Бондаренка [16] проаналізовано проблеми становлення й управління промисловістю України у відбудовчий період очима істориків та економістів, висвітлено курс на соціалістичну індустріалізацію СРСР та проблеми розвитку промисловості України в радянській історіографії.

Друга група – це сучасні дисертаційні дослідження, присвячені напряму або опосередковано проблемам індустріальних перетворень. Серед них можна виділити роботи, де йдеться про окремі галузі економіки. Так, у роботі В.С. Бондаренка [17] детально досліджено вугільну промисловість Донецького басейну як базову галузь економіки в добу соціалістичної модернізації країни 1925-1941 рр. Дисертацію

Ю.П. Бондарчука [18] присвячено питанням комплексного вивчення історії залізничного транспорту в період формування в Україні адміністративно-командної економіки. Дослідження Г.В. Лупаренка [45] присвячено розвитку галузі тракторобудування в Україні.

Низку досліджень присвячено формуванню нової радянської управлінської моделі. У дисертації В.М. Касперовича [40] розглянуто форми та методи адміністративно-командного керівництва важкою промисловістю Донбасу у 1938 – червні 1941 рр., досліджено зміни в процесі управління роботи підприємств провідних галузей важкої промисловості краю. А.М. Михненко [47] розглянув та інтерпретував провідні тенденції, форми та методи здійснення радянським режимом соціалістичної індустріалізації, показав, що зазначені соціалістичні перетворення реалізовувалися на основі нещадної експлуатації людських ресурсів. Л.М. Новохатько [50] дослідив у контексті національної політики радянської держави 1920-х – середини 1930-х років політико-правові, номенклатурно-партійні важелі української радянської державності, процес формування єдиного «народногосподарського простору», особливості управління промисловістю України.

В дисертації Т.А. Ніколаюк [49] розкрито політику держави щодо мотивації праці робітників в Україні в період здійснення «комуністичного штурму» (1929-1933 рр.) та стабілізації економіки (1934-1938 рр.). С.М. Свистович [52] проаналізував доктринальні засади функціонування громадських об'єднань радянської України у 1920-1930-х рр. і визначив їх місце у політичній системі радянської держави. В дослідженні Ю.С. Степанчука [53] розкрито діяльність громадянських і політичних об'єднань в УСРР як інструменту у реалізації соціальної політики партії більшовиків у 1920-х – на початку 1930-х рр. Є.С. Костюком [41] досліджено участь громадських об'єднань у здійсненні промислової модернізації в УСРР-УРСР упродовж

міжвоєнної доби, визначено суспільно-політичні засади функціонування системи виробничих ГО. Аналогічній проблематиці присвячено і дисертацію О.М. Мовчан [48], де досліджено зміну місця й ролі профспілок у системі тоталітарної влади внаслідок впровадження елементів політики соціального партнерства за умов «класової диктатури».

Важливим компонентом у розробці теми є теоретичні розробки економістів, які розглядали індустріалізацію з прагматичної сторони економічної доцільності. Так, В.О. Погребинська [51] обґрунтувала механізми і напрями впливу на процес індустріалізації взаємозв'язку між генетичними особливостями розвитку Росії, стрижневими інститутами (держава, власність, культура) і цільовими установками, з одного боку, і формуванням макроекономічної структури індустріального типу, з іншого боку.

Окреме місце посідають дослідження, у котрих вивчався вплив індустріальних процесів на різні сфери чи групи українського суспільства або регіони. В дисертації Н.Т. Гогохії [20] розглядається проблема впливу індустріального розвитку на урбанізацію та трансформацію міських спільнот України, формування нових соціальних структур – пролетарської культури та радянської людини. І.В. Щербина [55] дослідила процеси ліквідації приватного підприємництва шляхом використання адміністративно-репресивних і позаекономічних заходів. О.О. Кривуля [42] у своєму дослідженні розкрила процес залучення жінок до суспільно-продуктивної праці, Н.Г. Малярчук [46] здійснила комплексне історичне дослідження розвитку російського населення Донбасу в 1920-1930-ті рр., проаналізувавши динаміку чисельності та особливості розміщення росіян у регіоні, зміни соціального складу й представництва у державних, господарських і партійних структурах.

Джерельна база дослідження складається з ряду документів, що нами поділено на декілька груп. До першої групи віднесено документи центральних партійних установ, де розглядалися загальносоюзні доктринальні положення п'ятирічних планів [10-12], завдання щодо визначення механізмів реалізації індустріальних планів [1, 7-9] та питання, що стосувалися безпосередньо проведення індустріалізації радянської України [5, 6].

Другу групу складають постанови центральних радянських органів щодо п'ятирічних планів та розвитку окремих галузей [2, 4] або промкомплексів України [3].

Третю групу становлять резолюції та постанови пленумів ЦК, конференцій та з'їздів КП(б)У щодо реалізації стратегії індустріалізації в республіці [13-15].

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять ключові принципи. Принцип історизму забезпечив висвітлення минулого з урахуванням тих змін, що відбувалися не лише з об'єктом дослідження, а й з усіма пов'язаними з ним процесами та явищами. Важливою складовою теоретико-методологічної основи дослідження стали принципи багатофакторності та синкретизму, що передбачають розгляд проблеми крізь призму взаємозв'язків усіх чинників індустріалізації в радянській Україні.

У своєму дослідженні ми керувалися принципами об'єктивності та всебічності, зорієнтованими на виявлення всіх існуючих зв'язків. Для об'єктивної оцінки суто економічної доцільності подолання проблем наздоганяючої економіки нами було використано метод абстрагування від формату ідеологічних та політичних чинників.

Основними методами дослідження стали: історико-генетичний, що допоміг визначити напрямок розвитку індустріальної стратегії та розкрити діалектику підготовки її політико-правової бази та управлінсько-правового забезпечення; емпіричного аналізу, що

забезпечив накопичення, систематизацію та розуміння конкретних фактів з різних аспектів індустріального розвитку України; проблемно-хронологічний метод – дозволив дослідити динаміку структурних змін в організації, проведенні та реалізації планів індустріальної перебудови промисловості; порівняльний метод застосовувався для оцінювання діяльності владних та господарських структур на різних етапах індустріалізації та в різних регіонах радянської України; проблемно-хронологічний було покладено в основу структурної побудови роботи, що дозволило логічно і чітко змодельовати динаміку розвитку стратегії та практики індустріальної перебудови.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання зібраного і систематизованого в ній фактичного матеріалу, запропонованих автором висновків для проведення уроків та семінарів з означеного періоду історії України.

Структура роботи зумовлена необхідністю розв'язання поставленої мети і завдань, відповідно складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 63 сторінки, основний текст дослідження викладено на 54 сторінках, список використаних джерел і літератури нараховує 55 позицій, з котрих 15 становлять джерела.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

1.1. Політичні та ідеологічні чинники індустріалізації

Важливим завданням радянського режиму стало ідеологічне оформлення заміни старої неспівської моделі новою соціалістичною та обґрунтувати політичні завдання для органів влади та управління. XVI партконференція у квітні 1929 р. схвалила оптимальний варіант плану. Керівник Держплану Г. Кржижановський вказав, що за цим варіантом середньорічний темп зростання промислової продукції становитиме 22%, і подальше форсування темпу просто неможливе.

Загальною ідеєю індустріалізації країни проголошувалось укріплення обороноздатності Союзу і звільнення від залежності західних країн, для чого на розвиток галузей виробництва засобів виробництва (група А) планувалося виділити 78% капіталовкладень у промисловість [10, с. 21]. Також партія наголошувала на необхідності всебічно посилити роботу профспілок з соціалістичного виховання робітничого класу. В Постанові ЦК ВКП(б) у січні 1929 р. пропонувалось широко пропагувати ідею про те, що підприємства Донбасу є підприємства соціалістичні, і що вони є загальнонародним надбанням, що від росту і процвітання цих підприємств залежить добробут робітників Донбасу та посилення політичної могутності робочого класу [5, с. 7].

Однак влітку 1929 р. за поданнями керівника Вищої ради народного господарства СРСР В. Куйбишева, який виконував волю Сталіна, були прийняті поправки до вже затвердженого плану для ряду галузей важкої промисловості. Ці поправки вартістю в сотні мільйонів рублів запроваджувалися в життя спеціальними постановами ЦК ВКП(б), який уже безпосередньо, а не через радянські або господарські органи став втручатися в розв'язання економічних, технічних і навіть

технологічних проблем. Надалі планування набуло зовсім нереальний характер. 4 листопада 1929 р. Сталін поставив перед промисловістю вимогу забезпечити приріст продукції в 1929/30 господарському році в розмірі 32%, у тому числі у важкій індустрії – 46% [21, с. 32].

В основу цієї стратегії було покладено програмний варіант, що передбачав: орієнтація на швидкий розвиток промисловості; переважний розвиток інвестиційних галузей; викачування коштів з сільського господарства; переважний експорт збіжжя та імпорт машин; створення фінансової системи, націленої на максимальне вилучення коштів у населення за допомогою непрямих податків. У виборі такого варіанту в роки першої п'ятирічки (1928-1932) зіграла визначальну роль мета – наздогнати передові країни. Це було повернення до наздоганяючої моделі розвитку, вперше запропонованою Петром I [51].

На XVI з'їзді ВКП(б), що відбувся у червні-липні 1930 р., Сталін продовжив гонитву темпів, яку пізніше характеризував як «підхльостування». Попереджаючи критику на свою адресу генсек заявив: «Люди, які базикають про необхідність зниження темпу розвитку нашої промисловості, є ворогами соціалізму, агентами наших класових ворогів». Він заявив, що п'ятирічка може бути виконана за кількома найважливішими галузями в 2,5-3 роки [21, с. 32].

У лютому 1932 р. XVII конференція ВКП(б) затвердила директиви по складанню другого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1933-1937 рр. До роботи над планом було залучено працівників науки і техніки, виробничі колективи, широку громадськість. Відбулися всесоюзні конференції і наради з питань розміщення продуктивних сил, електрифікації, розвитку хімії й хімізації народного господарства тощо [39, с. 302]. В директивах конференції було зазначено, що друга п'ятирічка повинна завершити реконструкцію всього народного господарства і створення нової технічної бази для усіх

галузей, а в основі цього повинна була бути реконструкція машинобудування та створення новітньої енергетичної бази [11, с. 375].

Для московської влади вагомою складовою стратегії індустріалізації економіки стало нарощування ваги російського населення на теренах України. За тринадцять років, що минули між переписами 1923 р. та 1939 р., кількість росіян тут збільшилася на 105 %, тоді як українців – лише на 60 %. Відповідно змінилося й співвідношення росіян та українців в етнічній структурі населення регіону. Так, у 1939 р. питома вага росіян дорівнювала вже 32 %, тоді як частка українців зменшилася й становила 61 % від загалу. Попри це, протягом усього міжвоєнного періоду росіяни залишалися другою за чисельністю етнічною групою Донбасу після українців, а відтак – найчисельнішою національною меншиною. До того ж, урбанізаційні процеси, посилення яких на Донбасі було зумовлене індустріалізацією, змінили поселенську структуру російського населення шахтарського краю. Якщо у першій половині 20-х рр. росіяни були майже рівномірно розподілені між містом та селом, то наприкінці міжвоєнного періоду цей етнос набув яскраво вираженого міського характеру, оскільки на той час 86 % росіян регіону проживали у містах. Та їх вага в містах зменшилася з 48 % у 1926 р. до 37 % у 1939 р., що було зумовлено масовим відходом українських селян в міста через жорстоку політику радянської влади на селі [46, с. 10].

Індустріалізуючи промисловість через концентрацію виробництв саме в містах вирішувалась ще одна головна проблема. Промислове місто починає відігравати роль генератора специфічної міської «пролетарської» культури, яка звідси розповсюджується по невеличких містечках і селах. Урбанізація виявилася одним із знарядь радянзації та русифікації населення республіки, оскільки саме в містах відбувався процес штучного створення нової спільноти – радянського народу – на основі російської культури та мови [20, с. 12]. Це створювало умови для прискореної русифікації українців у містах.

Особливістю російської етнічної групи Донбасу на початку 20-х років була велика питома вага її представників у лавах КП(б)У, а також серед відповідальних та керівних осіб усіх рівнів. І попри те, що внаслідок кадрової політики, спрямованої на українізацію партійного, радянського й господарського апаратів, росіяни продовжували переважати серед керівних кадрів промислових підприємств [46, с. 11-12].

Важливим завданням стало встановлення тотального контролю за виконанням програмних завдань партії щодо модернізації. Влада активно розпочала поглинання громадських систем, що зберігали формальну суверенність, використовуючи їх у забезпеченні стратегії розвитку. На рубежі 1920-х-30-х рр. всі громадські організації перейшли на «соціалістичні рейки ударництва». Розпочалася потужна, підкріплена всіма засобами масової інформації кампанія популяризації прискорених темпів праці у промисловості [53, с. 16]. Специфіка створення системи виробничих громадських об'єднань УСРР-УРСР була зумовлена інтересами правлячого режиму. Визначивши громадські організації в якості помічників владних органів компартійне керівництво жорстко регламентувало умови їх створення та діяльності [41, с. 11].

Профспілки стали провідним об'єктом впливу. Та через ідеологізацію профспілкової освіти, через деякий час, слухачі втрачали інтерес до навчання. Тільки за перший місяць року їх кількість на навчальних курсах зменшилася наполовину. Щоб виправити ситуацію, ЦК КП(б)У в 1929 р. вирішив посилити контроль за роботою закладів та гуртків профспілкової освіти. Для цього системи профспілкової і політичної освіти було включено до єдиної мережі [48, с. 25].

До того ж, влада докорінно трансформувала систему професійних спілок. Відтепер ними керували компартійні функціонери, а діяльність профспілкових органів була спрямована у потрібне правлячому режиму русло, вони перетворилися на допоміжні інституції фабрично-

заводських адміністрацій і органів управління промисловістю [41, с. 11]. Тепер, при вирішенні економічних проблем, профспілки нехтували класовими інтересами робітників на користь господарських органів. Класова політика у формі «оробітничення» господарських органів не гарантувала захисту економічних інтересів робітників, оскільки «висуванство» робітників та їх діяльність у господарських органах здійснювалися з ініціативи та під контролем партійних комітетів [48, с. 29].

Компартійна влада в стратегії контролю за суспільством допускала існування лише тих громадських об'єднань, які мали централізовану організаційну структуру. Остання передбачала зосередження максимуму повноважень у керівних виконавчих органах і формалізацію діяльності представницьких органів – з'їздів, делегатських зборів тощо. Це робилося з метою недопущення впливу особового складу громадських об'єднань на визначення орієнтирів їхньої діяльності [41, с. 12]. Всі активісти громадських організацій не лояльні до волюнтаристського курсу керівної верхівки партії підлягали селекції за принципом «яко віриш» з подальшим терором проти «невірних» [52, с. 17].

По мірі наростання обсягів індустріалізації економічні стимули праці поступово звужувались за рахунок поширення позаекономічних засобів: ідеологічного впливу на свідомість робітників, морального заохочення та каральних заходів. Було значно збільшено кількість й наклад газет і журналів, на які поширювався тотальний ідеологічний контроль компартії. В цьому контексті особлива увага приділялася фабрично-заводській пресі. Компартія створила інститут робкорів-кореспондентів, донесення яких про погану працю трудящих партійними ідеологами розцінювалося як «самокритика» і всіляко їх підтримувала [49, с. 13].

Ідеологічний вплив на свідомість трудящих постійно наростав. Пропагандистські кампанії та агітація надихали робітників на «героїчну

працю». Газети і журнали під пильним наглядом партійних цензорів не друкували правдиву інформацію про дійсне важке становище радянської економіки. Для поліпшення рівня агітації керівникам радіо, театрів, друкарень, преси, робкорам і пропагандистам забезпечували привілейоване становище через матеріальне заохочення, завдяки чому їх перетворили на вірних ідеологічних агентів компартії [49, с. 15].

Реалізація стратегії індустріальної модернізації надавала компартійній владі можливість вирішити ще одне важливе питання в промисловій сфері – ліквідацію потенційного опонента – радянську буржуазію. Форсована індустріалізація країни потребувала концентрації в руках у держави всіх матеріальних, фінансових, сировинних, товарних та інших ресурсів, що були в наявності [55, с. 16].

1.2. Управлінські та правові чинники індустріалізації

При складанні генерального плану розвитку народного господарства на 1928-1940 рр., влада використала досвід минулого – план індустріалізації Вітте, план мобілізації військової промисловості, організації ринку зерна і, виходило з необхідності й можливості поєднання прямих і непрямих методів регулювання. Розроблені на той час економістами методи теоретично дозволяли здійснити поєднання прямих, непрямих і адміністративних форм регулювання через поєднання довгострокового, середньострокового і річного планів. На практиці подібне поєднання зіткнулося з труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До труднощів об'єктивного характеру, В.О. Погребинська, віднесла відсутність практики правового регулювання взаємовідносин між державою і господарюючими суб'єктами [51, с. 43-44].

З січня 1929 р. партійне керівництво СРСР чітко окреслило бачення базової складової індустріалізації. У постанові ЦК ВКП(б) було заявлено, що Донецький вугільний басейн є найважливішою ділянкою

народного господарства і, що індустріалізація країни найтісніше пов'язана з ростом вугільної промисловості взагалі і в Донбасі особливо. Також було заявлено стурбованість з того, що існуючі прогалини і недоліки на Донбасі можуть привести до підриву справи індустріалізації і вони становлять загрозу усьому будівництву [5, с. 5-6].

Постановою V Всесоюзного з'їзду Рад 28 травня 1929 р. програмні викладки п'ятирічного плану партійного керівництва країни були формально стверджені з додаванням пропозицій щодо приділення більшої уваги розбудові залізничного та водного транспортних потужностей [2, с. 60, 62-63].

5 грудня 1929 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про реорганізацію управління промисловістю». Основною ланкою управління ставало підприємство, а не трест. На підприємствах організовувалося госпрозрахункове господарювання, якого не існувало за часів непу. Трести перетворювалися з госпрозрахункових об'єднань в органи технічного управління [7, с. 136-138, 140]. Ринкові відносини у промисловості мали вторинний характер й аніскільки не нагадували вільного ринку. Створена в 30-ті рр. модель управління виробництвом була директивною. Вторинність ринкових відносин перетворювала економіку в штучний організм. Розвиток галузей, що не виробляли кінцевого продукту (добувна промисловість, шляхи сполучення тощо) визначався попитом виробництв, що працювали на безпосереднього споживача. Виробництво продукції, не призначеної прямо або опосередковано для споживання (передусім – продукції ВПК), фінансувалося з державного бюджету. Функціонування командної економіки визначалося тільки характером команд. Компартійно-радянська олігархія могла використовувати ресурси цілком підпорядкованого їй суспільства так, як вважала за потрібне. Індустріалізацію країни вона здійснювала в інтересах ВПК і галузей, що його обслуговували. У плануванні, фінансуванні і постачанні радянська

промисловість поділялася на групи «А» (виробництво засобів виробництва) та «Б» (виробництво товарів народного споживання). На розвиток групи «А» виділялися основні ресурси, зокрема й валютні. Галузі групи «Б» фінансувалися за залишковим принципом. Важка промисловість групи «А» виробляла мінімум товарів народного споживання, а в промисловості групи «Б» вагома частка обмежених потужностей спрямовувалася на задоволення потреб підприємств групи «А» [21, с. 31-32]. Закономірним результатом індустріалізації стало створення замкнутих виробничих циклів промисловості групи «А» [47, с. 25].

Фактично на базі державних синдикатів, що реально монополізували збут та постачання, були створені виробничі об'єднання. Вони започаткували виникнення «відомчої економіки» [47, с. 25]. Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 8 квітня 1933 р. «Про роботу вугільної промисловості Донбасу» було остаточно утвердженню командно-адміністративної системи господарювання, за якою, наприклад, планувалося перебудувати систему управління видобутком вугілля та його вивезенням так, щоб усе було зосереджено в руках завідувача шахти та його заступника – головного інженера, а планові відділи на шахтах взагалі ліквідувати, передавши усе планування до вищих структур тощо [3, с. 418, 421-422].

Одна із найважливіших особливостей становлення загальносоюзного господарського комплексу полягала у перерозподілі прав, обов'язків та повноважень між союзною, республіканською та місцевою промисловістю, особливо оборонного значення, яка винятково належала союзним відомствам і розміщувалася переважно в центральних районах Радянського Союзу. Фінансово-промислові та організаційні підвалини загальносоюзного «народногосподарського» простору свідчать про те, що його формування відбувалося не шляхом перерозподілу природно-географічних зон чи адміністративно-

територіальних кордонів, а шляхом зосередження бюджету та основних галузей у союзних наркоматах [50, с. 30].

За умов різкого погіршення господарської кон'юнктури та суспільно-політичної атмосфери, під зростаючим адміністративним та економічним тиском радянської держави приватні підприємці у масовому порядку були змушені змінювати форми, методи та напрямки діяльності й сфери використання своїх капіталів. У цих умовах представники нової буржуазії почали в масовому порядку направляти більшість (майже 60%) вилучених після закриття своїх підприємств капіталів до нелегального сектора економіки. Підприємці намагались вести безпатентну торгівлю або торгівлю за патентом, що не відповідав зовнішнім ознакам підприємства та його потужності, займалися торговою діяльністю через підставних осіб, використовували агентів-перекупників для придбання дефіцитних товарів, проявляли контрабандну активність тощо. Це призвело до активізації діяльності органів ДПУ, у функцію яких входили розшук та виявлення підприємців-нелегалів. За умов дії надзвичайних методів було значно розширено права та повноваження фінорганів, створено особливі частини або групи при них. Протягом початку 30-х рр. було вилучено накопичення і майно нової буржуазії, виселено та ренаціоналізаовано житло непманів. Отримані кошти влада спрямовувала на фінансування індустріалізації [55, с. 17-19].

Значне місце в вирішенні поставлених завдань індустріалізації з самого початку відводилась завданню мобілізації широких робочих мас на боротьбу за підйом продуктивності праці [5, с. 7]. Для цього в листі ЦК ВКП(б) від 21 лютого 1929 р. до всіх парторганізацій пропонувався один з найдієвіших методів, за яким парторгани повинні були у своєму керівництві роботою судових органів і органів народного контролю праці спрямовувати їх діяльність у бік забезпечення належної трудової дисципліни. Ця пропозиція мотивувалася тим, що масово спостерігалось

на підприємствах таке явище, як виконання робітниками різного роду громадських обов'язків (засідання, збори тощо) у робочий час. Тому вимагалось категорично запропонувати усім фабрично-заводським організаціям приурочувати виконання громадських зобов'язань у обідню перерву та до або після робочого часу. Проте ці норми не поширювалися на осіб, спеціально звільнених у встановленому порядку [1, с. 11-12], тобто на когорту партійно-комсомольських функціонерів.

Із закручуванням гайок постала проблема трудової дисципліни, що активно обговорювалася на XVI з'їзді ВКП(б). Результатом обговорення стало рішення з'їзду організувати на заводах і фабриках товариські суди. Вважалося, що вони дадуть більший ефект, ніж стягнення по адміністративній лінії. За короткий строк країна була покрита мережею виробничих товариських судів, на яких публічно розглядалися випадки порушення трудової дисципліни [44, с. 60].

Заходи громадського впливу проти порушників трудової дисципліни доповнювалися адміністративними стягненнями. Постанова РНК СРСР від 6 березня 1929 р. надавала праву адміністрації самостійно накладати на порушників дисципліни стягнення аж до звільнення з роботи. Спочатку звільнення як остання міра покарання, передбачена табелем стягнень, застосовувалося досить рідко. Проте постановою ЦВК і РНК СРСР від 15 листопада 1932 р. встановлювалося, що у разі хоча б одного дня неявки на роботу без поважних причин працівник мав бути звільнений з позбавленням його продовольчих і промислових карток [44, с. 61]. У 1938-1940 рр. РНК СРСР, ЦК ВКП(б) та Верховна Рада СРСР ухвалюють ряд рішень, що ще більше посилювали старі адміністративно-наказові методи регулювання трудової дисципліни та підвищення продуктивності праці, зокрема, стосовно адміністративного та кримінального законодавства щодо порушників дисципліни. Відбувається остаточне «закріпачення» робітників на попередньому місці роботи [18, с. 11].

Проблеми з реалізацією темпів індустріалізації та економічні кризи примусили владу у другому п'ятирічному плані передбачити ліквідацію диспропорцій між галузями інвестиційного і споживчого комплексу за рахунок переваги темпів капіталовкладень у галузі другого підрозділу [51, с. 46]. Було вирішено на кінець другої п'ятирічки збільшити у 2-3 рази по відношенню до першої п'ятирічки вироблення споживчих товарів [11, с. 375]. У той же час певні економічні пом'якшення супроводжувались подальшим нарощуванням контролю. У передвоєнні роки відбувалося подальше посилення партійного керівництва промисловістю взагалі й кадровою політикою, зокрема. Розукрупнення Донецької області і виникнення нових міськкомів та райкомів, створення галузевих відділів при партійних комітетах, значне зміцнення та розвиток інституту партторгів ЦК, запровадження посад секретарів з основних галузей промисловості забезпечили подальше зростання та посилення партійного керівництва [40, с. 10].

Репресії активізували людський фактор, підтримували полум'я майже релігійної віри в краще майбутнє, що допомагало простій людині стійко переносити щоденні труднощі життя, стимулювало масовий трудовий ентузіазм. Репресії стали простим і зрозумілим поясненням причин аварій на виробництві, нестачі товарів повсякденного попиту, труднощів з продовольчим забезпеченням. Спочатку в усьому винними були «буржуазні спеціалісти»; потім – представники експлуататорських класів, що «пробралися» на відповідальні посади; далі – численні національні групи, «завербовані» іноземними розвідками і наостанок – комуністи, прихильники ідей Троцького [18, с. 14-15].

Побутові проблеми – черги, тіснота, відчуття того, що всі необхідні речі треба «доставати», докладаючи зусиль, – усе це народжувало нервові напруження, немотивовану злобу, заздрість, що нашаровуючись на відчуття недовіри і підозрливості до оточуючих, певною мірою, вели до включення пересічних громадян у систему

терору, до його морального виправдання. В якійсь мірі ці проблеми були однією з причин зростання пияцтва, ускладнення криміногенної ситуації в містах [20, с. 13].

З іншого боку, влада змушена була використовувати і заохочувальні стимули. У другому півріччі 1931 р. та у 1933 р. правлячий режим, враховуючи невиконання п'ятирічних планів, вдався до застосування відрядності й госпрозрахунку, як тимчасових заходів, притаманних ринковій економіці. Не відмовившись від своїх ідеологічних догм про загальну рівність, влада була вимушена запровадити прогресивно-преміальну відрядність та госпрозрахунок у вугільній та металургійній промисловості, а також на ремонтних заводах та в депо залізничного й водного транспорту. Це спричинило підвищення зарплати робітників цих галузей. Але при застосуванні нової системи адміністрація українських вугільних шахт та залізниць звела нанівець всі її вигоди через недбале нарахування «прогресивки» й поганий облік роботи, а також через штрафи за пошкодження робітником промислового майна [49, с. 12].

Таким чином, з наведених вище фактів ми можемо зробити наступні висновки:

Компартійна влада, розробивши засади першого п'ятирічного плану, визначила оптимальні темпи розвитку та головні політичні цілі: військова потужність СРСР, позбавлення економічної залежності від Заходу, нарощування економічної бази соціалістичного ідеалу. Домінування політичної та ідеологічної складових індустріалізації зумовило вже з початку п'ятирічки розгортання партійним керівництвом роботи щодо прискорення темпів і збільшення обсягів виробництва.

Політичні та ідеологічні засади стратегії промислової модернізації паралельно повинні були забезпечити наростання впливу російської меншини, що зайняла ключову позицію в промислових регіонах та русифікувала новостворений урбанізований промисловий простір,

зробивши міста центрами поширення пролетарської русифікованої культури на село.

Для посилення контролю над суспільством паралельно з індустріалізацією здійснювалась робота щодо встановлення контролю за суспільством через підкорення громадських організацій і, в першу чергу, профспілок та формалізації їх функцій захисту та принципів незалежності від влади.

Для гарантування реалізації нереальних і антисуспільних п'ятирічних планів та відволікання суспільства від головних причин провалів влада розгорнула мережу ідеологічної пропаганди, створюючи касту пропагандистів та знищила реального опонента в економічній сфері – приватного власника, скерувавши відібрані у них кошти і ресурси на індустріалізацію.

В директивах партії до другого п'ятирічного плану було визначено базові галузі розвитку машинобудування та енергетика, що повинні були стати запорукою індустріалізації всіх сфер економіки.

Реалізація програми індустріальної перебудови ґрунтувалась на чітко визначених господарсько-організаційних завданнях, що несли в собі традиційну стратегію державного домінування і відсутності навичок і бажання спілкування з приватним компонентом. До того ж, розгортаючи індустріальні перетворення, центральна влада чітко визначила ключову роль у цьому видобувного, металургійного та енергетичного потенціалу радянської України як гаранта успіху.

Для трудящих було запроваджено нові системи впливу: система покарання (товариські суди, трудова дисципліна, репресії), пропагандистська обробка та інтенсифікація виробництва. Всі заохочувальні та реально стимулюючі заходи проводилися тільки за умов гострого прояву неефективності ключових методів і тільки короткостроково або формально.

РОЗДІЛ 2

ВТІЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

2.1. Загальні засади формування індустріальної стратегії в Україні

На 1929 р. радянська Україна досягла певного успіху у розвитку індустріального потенціалу. На II Всеукраїнській конференції КП(б)У (квітень 1929 р.) перший секретар ЦК С.В. Косіор наголосив, що обсяг валової продукції промисловості перевищив сільськогосподарське виробництво, склавши 51,6% [39, с. 155]. Проте, ця перемога могла бути і наслідком, набираючи обертів дій влади щодо підвищення продподатку на селян та штучно створеної ножиці цін.

На виконання рішення X з'їзду КП(б)У щодо забезпечення максимально можливого темпу розвитку індустрії за умови збільшення ваги промисловості, відбудови, реконструкції і розвитку металургії та важкого машинобудування II конференція КП(б)У прийняла відповідну резолюцію [39, с. 170]. В цій резолюції зазначалося про унікальність визначених темпів розвитку для СРСР та України і про те, що п'ятирічний план розвитку народногосподарського комплексу республіки є складовою загальносоюзного плану. У зв'язку з цим визначалися головні завдання. Перше – розвиток важкої індустрії (вугілля, метал, руда, машинобудування, хімія), що базується на природних умовах України. Другий – формування нового промислового району (цілком виробництво засобів виробництва) на базі енергетичного потенціалу Дніпрельстану, спрямованого на виготовлення кваліфікованих металів, алюмінію, феросплавів хімічної продукції тощо [13, с. 577, 601]. Були визначені ключові обсяги нарощування індустріального потенціалу за першу п'ятирічку. Видобуток вугілля планувалося збільшити у 1,96 рази, довівши до 53 млн. т, виплавки

чавуну збільшити у 2,75 рази, довівши до 6.600 тис. т, виготовлення машин у 3,13 рази, довівши обсяг виробництва до 1.250 млн. руб. Також планувалось знизити собівартість продукції на 30%, а продуктивність праці підвищити на 94,9% [13, с. 578, 579, 581, 585].

7-15 травня 1929 р. відбувся XI Всеукраїнський з'їзд Рад. З'їзд детально обговорив п'ятирічний план Української СРР і цілком схвалив його. Основним завданням п'ятирічного плану розвитку народного господарства було перетворення її у передову, індустріально-колгоспну республіку. Особливу увагу з'їзд приділив розвитку електроенергетики республіки як одному з найважливіших факторів піднесення продуктивності праці. П'ятирічним планом передбачалося закінчити будівництво Дніпрогесу, Штерівської, Харківської, Київської, Зуївської та ряду інших електростанцій і збільшити виробництво електроенергії в республіці. У вугільній промисловості потрібно було реконструювати понад 40 і побудувати 15-17 шахт, устаткованих за останнім словом техніки, з продуктивністю 650-800 тис. т вугілля на рік кожна. У галузі металургії, крім реконструкції діючих підприємств, планувалося будівництво 19-20 домен, спорудження нових велетнів – Криворізького і Запорізького металургійних заводів, Запорізького алюмінієвого заводу та ін. Видобуток залізної руди мав значно зрости. Для цього передбачалося переустаткувати 11 шахт, завершити будівництво нової електростанції та побудувати дві збагачувальні фабрики. З'їзд схвалив план широкого розвитку машинобудівної промисловості. Виробництво машин у республіці мало збільшитися в три рази, була запланована докорінна реконструкція Харківського і Луганського паровозобудівних заводів, вагонобудівного заводу ім. газети «Правда» в Кам'янському. Намічалися великі реконструктивні і будівельні роботи у галузі середнього машинобудування. За п'ятирічним планом продукція хімічної промисловості республіки мала зрости більше, ніж у три рази. Крім докорінної реконструкції старих заводів, планувалося спорудження

ряду хімічних підприємств – содового заводу, п'яти комбінатів штучних добрив тощо [39, с. 171].

Вже перші два роки виконання п'ятирічного плану індустріалізації дали разом з позитивними показниками, про які було заявлено на XI з'їзді КП(б)У, і чітку негативну тенденцію. Якісні показники далеко не відповідали загальним темпам розвитку промисловості. Так, темпи зниження собівартості продукції у 1929-1930 рр. по союзній промисловості склали 6,3% замість 11% за промпланом, у республіканській становили 7% замість 10,9% і в місцевій – 9% замість 13,6% [15, с. 669-670]

Загальні обсяги середньорічних темпів зростання промисловості по Україні у першій п'ятирічці (1929-1933) були визначені у розмірі 18-22%. Проте, попри усі старання, вдалось досягти показника 15,7%. На другу п'ятирічку (1933-1937) було визначено більш помірковані темпи щорічного росту випуску промислової продукції у обсязі 13-14%. Зменшення темпів індустріального росту дозволило у другій п'ятирічці приділити більше уваги освоєнню нових технологій та підготовці кадрів [43, с. 472-473].

З початком п'ятирічного планування паралельно з будівництвом шахт продовжувалося їх технічне переозброєння. На першу п'ятирічку перед шахтарями басейну було поставлено надзвичайно складне завдання – дати 53 млн. т. палива, що вдвічі перевищувало видобуток напередодні п'ятирічки. Але розпочата сталінізація економіки, різке збільшення плану вуглевидобутку надірвало сили шахтарів. Нове завдання у 80 млн. т. виконане не було (лише 44, 93 млн. т.) [17, с. 16].

Незначні капіталовкладення, а в деякі роки і пряме вилучення та перерозподіл прибутку залізничного транспорту на користь інших галузей народного господарства, призвели до надзвичайної зношеності основних фондів залізниць України. Хаотичні спроби вищого державного та політичного керівництва країни впровадити елементи

госпрозрахунку, підвищити продуктивність праці шляхом матеріального стимулювання залізничників закінчувались утвердженням ще більшої централізації в управлінні транспортом, обмеженням ініціативи як простих працівників, так і керівників галузі [18, с. 11].

Якщо в СРСР упродовж першої п'ятирічки спорудили 1,5 тис. нових фабрик і заводів, то в УСРР – 386, тобто 25,7% загалу, хоча питома вага української промисловості в загальносоюзній серед багатьох галузей на початку реконструкції була вирішальною. Формування «народногосподарського» комплексу в УСРР виявилось досить суперечливим процесом становлення нового типу економічних та виробничих відносин. За кілька років реконструкції, яка супроводжувалася не лише технічним переоснащенням заводів, а, насамперед, запровадженням єдиних принципів функціонування господарсько-економічної системи, зникла багатоукладність економіки країни. У зв'язку з цим втратило своє первісне значення поняття «народне господарство», а натомість постало інше – «загальнодержавне» [50, с. 30-31].

У січні 1934 р. XII з'їзд КП(б)У накреслив перспективи розвитку економіки УСРР у другій п'ятирічці. Особливу увагу з'їзд звернув на дальший розвиток вугільної і металургійної галузей промисловості, піднесення продуктивності праці, зниження собівартості і поліпшення якості продукції. Враховуючи успіхи соціалістичного будівництва у провідних промислових районах, перспективи економічного розвитку Правобережної України [39, с. 302].

2.2. Інфраструктурне забезпечення реалізації індустріальної стратегії

У цілому в республіці відбувався процес нарощування капіталовкладень в промисловість з чітким дотриманням переваги групи А.

Таблиця 2.1

Капіталовкладення в основні промислово-виробничі фонди України (в млн. руб.) [21, с. 33; 43, с. 472]				
Роки	Група А		Група Б	Вся промисловість
	руб.	% до загалу		
1921–1928	659,5	86,67	101,4	760,9
1929	355,2	80,69	60,2	415,4
1930	599,9	90,61	62,2	662,1
1931	979,1	92,95	74,3	1.053,4
1932	1.334,7	90,33	142,9	1.477,6
1933	1.214	89,59	141	1.355
1934	1.457	89,11	178	1.635
1935	1.445	89,81	164	1.609

З таблиці 2.1 видно, як, починаючи з 1931 р., щорічні обсяги капіталовкладень почали перевищувати загальний обсяг коштів за сім доп'ятирічних років (1921-1928) у 1,38-2,15 разів. А враховуючи що в добу НЕПу фінансування групи А було державним, а групи Б, значною мірою, відбувалось за приватні кошти підприємців, то диспропорція між групами в умовах поступового одержавлення була реально, ще більшою у порівнянні з попереднім періодом. Наростав і рівень капіталовкладень у групу виробництва засобів виробництва з 86,67% у доп'ятирічні роки до майже 90-93%. В роки індустріалізації українська промисловість групи А використала 91,8% сукупних капіталовкладень за весь період 1921–1935 рр. [44, с. 28].

Таблиця 2.2

Територіальна структура капіталовкладень [44, с. 28]			
Роки	Економічні райони		
	Донецько-Придніпровський	Південно-Західний	Південний
1929	88,3	8,0	3,7
1931	90,8	5,7	3,5
1933	89,7	7,7	2,6
1935	88,2	8,7	3,1

З таблиці 2.2 видно, що Донецько-Придніпровський район (до якого слід додати Харківську обл.), був найбагатшим на природні ресурси та висококваліфіковану робочу силу. Тому зрозумілим є високий ступінь

концентрації в ньому загальнореспубліканських капіталовкладень. Порівняно невелика частка Південно-Західного району (Київська, Вінницька, Чернігівська області) в капіталовкладеннях пояснювалася його близькістю до кордону. Частка Південного району (Одеська обл. і Молдавська АРСР) в капіталовкладеннях приблизно відповідала його питомій вазі в населенні й економіці республіки [44, с. 28-29].

Активну роботу щодо реалізації загальносоюзних та республіканських стратегічних планів індустріалізації розгорнули партійні та радянські структури на місцях. В умовах складання адміністративно-командної системи особливо актуальним став добір та розстановка керівних кадрів. З метою виключення елемента випадковості в цій важливій справі у парторганізаціях різних рівнів створювалися відділи кадрів та затверджувались списки номенклатурних посад [40, с. 10].

Важливим аспектом кадрового забезпечення стало формування керівного складу. Низька його якість була визнаною партійним керівництвом країни. Для покращення його якості у грудні 1929 р. було вказано, що господарчі органи Донвугілля і рудного управління повинні здійснювати ведення справ шляхом регулярного виїзду на місця, перевірки діяльності низових органів безпосередньо на виробництві і надання їм необхідної допомоги. Вищій раді народного господарства і Донвугіллю при участі Наркомпросу і профспілкових організацій пропонувалось розробити конкретні заходи з підготовки для Донбасу кваліфікованих кадрів господарників і інженерно-технічного персоналу, особливо середніх техніків, десятників і кваліфікованих робітників з механізації виробництва [5, с. 6-7].

Саме тому для посилення командного складу шахт, враховуючи уроки «Шахтинської справи», керівництво тресту і рудоуправлінь Донбасу, стали висувати на господарську роботу кваліфікованих і авторитетних робітників [17, с. 19]. Для подолання кризи в кадровій

політиці партія у 1932 р. спрямовує зусилля наркоматів на організацію індивідуальної, а в окремих випадках за можливістю і групову технічне навчання усіх керівників-господарників, в першу чергу директорів заводів і голів об'єднань та трестів. В ході навчання керівні кадри повинні були оволодіти технологічними процесами і економікою своїх підприємств [9, с. 371].

Не кращою була ситуація і з інженерно-технічним персоналом (ІТП). Так, наприклад, у 1929 році в донбаському регіоні чисельність спеціалістів становила 5.993 особи. 70% ІТП були представниками дореволюційної генерації інтелігенції, 35,9% мали вищу освіту, а 41,1% – середню освіту. Комуністами були тільки 8,1% ІТП і тільки кожний п'ятий спеціаліст походив з родин робітників. Отже, наявні кадри виробничої інтелігенції не відповідали соціально-економічній та політичній ситуації. З одного боку, невелика кількість кваліфікованих ІТП ставила під сумнів успіх індустріалізації. З іншого боку, переважання безпартійних інженерно-технічних кадрів – вихідців з «непролетарських» прошарків населення суперечило курсу ВКП(б) на створення нової, радянської робітничо-селянської, інтелігенції [54, с. 12].

Важкі умови праці, недоліки в підготовці і закріпленні кадрів робітничих професій ставали на заводі оволодіння майстерністю експлуатації техніки, вели до частого виведення з ладу машин і устаткування. Органи НКВС у Донецькій області на догоду сталінському оточенню та виправдання невиконання державного плану вуглевидобутку розгорнули широкомасштабні пошуки «шкідників» на виробництві, «ворогів народу». Під жорнами репресій опинилися керівники нещодавно створеного комбінату «Донбасвугілля» на чолі з колишнім партійним функціонером С.А. Саркісовим, в невдовзі з колишнім головним інженером «Головвугілля», депутатом Верховної Ради Союзу РСР першого скликання І.О. Фесенком [17, с. 17].

Аналогічна ситуація розгорталась і у транспортній галузі. Починаючи з 30-х рр. керівництво галуззю, з одного боку, намагається закріпити виробничі та інженерні кадри, збільшити їх кількісний та якісний склад, підвищити освітній рівень управлінців, впровадити персональну відповідальність. З іншого – практика кадрових чисток набуває ще більших розмахів. Ініціатива в їх проведенні поступово переходить від Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції до органів НКВС [18, с. 11].

Партійно-державне керівництво через накази, постанови та розпорядження намагалось виправити становище – активізувати виробничі процеси, надихнути маси на трудові звершення. Поширеними були догани та стягнення, котрі застосовувались у такій кількості, що ніякого впливу вже не справляли [40, с. 13].

Виникнення і поширення різноманітних форм соціалістичного змагання (ізотовський і стахановський рухи, рух багатостатників, рух за суміщення професій тощо) у важкій промисловості також, як і в інших галузях господарського життя країни, ініціювалось і ретельно контролювалось керівними компартійними органами. Виконуючи вказівки центру республіканські, обласні, міські, районні та первинні парторганізації приділяли особливу увагу керівництву рухом новаторів. До цього також залучались господарське керівництво підприємств, профспілкові, комсомольські та інші громадські організації [40, с. 13].

В налагодженні внутрішньозаводського змагання вагому роль відіграв рух виробничих колективів за розроблення зустрічних планів. Восени 1930 р. зустрічний план застосували робітники Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча, на якому працювало 297 ударних бригад [24, с. 401]. На листопад 1931 р. на Дніпропетровщині метод зустрічного плану застосовувався на 12 підприємствах 1.146 ударними бригадами. Крім того, металурги області включилися у всесоюзне змагання за кращий мартен [23, с. 36].

У 1930 р. влада нав'язала ще один тип змагання. Під час переходу у плануванні з господарських на календарні роки три останні місяці були виділені в особливий квартал і оголошені ударними. В ударному кварталі на підприємствах виникли планово-оперативні групи, які розробляли зустрічні промфінплани. Під час розроблення плану на 1932 р. розгорнувся рух за складання техпромфінпланів. Один з перших в Україні техпромфінпланів створили інженери, економісти й робітники Дніпропетровського металургійного заводу. Техпромфінплани 1932 р. вже мало відрізнялися за своєю будовою від заводських планів наступних десятиліть [21, с. 38].

Розгортається рух ударників. У 1930 р. за ініціативою парторганізації цілий завод сільгоспмашин в Білій Церкві на якому 72 робітники перевиконували план проголосив себе ударним [28, с. 113], на Полтавському паровозоремонтному заводі у вересні 1930 р. встановили союзний рекорд швидкості ремонту, у жовтні – світовий рекорд швидкості та якості ремонту [33, с. 104-105].

Тому одним із заходів стимулювання виробничої діяльності українських робітників у період «комуністичного штурму» стала спроба компартії організувати соціалістичне змагання у вигляді змагання ударних бригад за умов відсутності матеріальної винагороди за виробничі досягнення. Та незважаючи на значні організаційні зусилля, ударна праця без матеріального її стимулювання не охопила більшості трудящих, соціалістичне змагання «захлинулось» [49, с. 13].

Поширюючи стахановський рух, партапарат, як завжди, комбінував агітаційно-масову роботу із залякуванням тих, хто відгукувався з недостатнім ентузіазмом на черговий патріотичний почин. [44, с. 111]. До того ж, ініціювання, поширення та керівництво різноманітними формами соціалістичного змагання здійснювались директивно-наказними засобами, а також – шляхом всілякої пропаганди та популяризації через збори, мітинги, дошки пошани, засоби масової

інформації тощо. З метою розгортання нових форм соціалістичного змагання широко використовувались історичні, ювілейні та інші знаменні дати. Під пильною увагою компартійного керівництва виявлявся і поширювався передовий досвід роботи та нові методи організації змагання [40, с. 13-14].

Таким чином, з наведених вище фактів ми можемо зробити наступні висновки:

В радянській Україні планування та керування індустриальними змінами здійснювалось у відповідності до генеральних накреслень союзних партійних та державних структур. Визнавши визначену центром стратегію, що спиралася на природні та людські ресурси України, керівництво республіки розгорнуло роботу щодо ключових напрямків – вугілля, метал, руда, машинобудування, хімія.

Розгорнувши широкомасштабну індустриальну модернізацію вже в першу п'ятирічку керівництву України вдалося по окремим галузям, через вливання величезних коштів, наростити потенціал провідних індустриальних галузей, але при цьому було втрачено, в певній мірі, якість продукції і не вдалося досягнути визначених планових темпів зростання.

На підставі цього було розроблено план другої п'ятирічки, що повинен був гармонізувати економічний розвиток, завершити модернізацію та створити потужні енергетично-виробничі райони.

Для реалізації накреслених планів індустриалізації було активізовано і взято під щільний контроль роботу місцевих органів усіх типів. Особливою опікою стало формування керівних кадрів та розгортання різних форм соціалістичного змагання.

РОЗДІЛ 3

ВЕКТОРИ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1. Розбудова енергетично-сировинних галузей

У цілому з 35 цивільних об'єктів СРСР, капіталовкладення в які перевищували 100 млн. руб. в Україні було 12 (34,29% загалу) з капіталозатратами у розмірі 2.783.000 (32,5% загалу) [43, с. 473]. Розподілялися індустріальні гіганти між двома областями. У Дніпропетровській області: Дніпропетровський трубопрокатний завод (160 млн. руб.), Дніпроалюмінбуд (169), Дніпропетровський металургійний завод (240), ДніпроГЕС (перша черга 250), Криворіжсталь (252), Запоріжсталь (369) (Запорізьку обл. за тогочасним адміністративно-територіальним поділом входила в Дніпропетровськ). Донецька область: Комунарський металургійний завод (149), Ворошиловградський (Луганський) паровозобудівний завод (216), Краммашбуд (291), Азовсталь (292), Макіївський металургійний завод (295). Таким чином, сукупна вартість найбільших будов Дніпропетровської області дорівнювала 1.440 млн. руб., тоді як Донецької – 1.243 млн. руб. [44, с. 29].

На першому місці за капіталовкладеннями перебувала металургія. З 12 гігантів будівництва в Україні 8 були металургійними заводами [43, с. 473]. Партійне керівництво Радянського Союзу вважало, що саме український металургійний комплекс повинен стати головним в країні. У відповідній постанові ЦК ВКП(б) (8 серпня 1929 р.) зазначалося, що «Південьсталь» виплавляла 2/3 чавуну СРСР і тому є однією з основних баз індустріалізації. Тому було запропоновано для вирівнювання темпів розвитку металургійної та металообробних галузей зосередити увагу на реконструкції найефективніших металургійних заводів Маріупольського, Макеївського та Кам'янського (Дніпродзержинськ) ім. Дзержинського, збільшивши п'ятирічний план для кожного з 5.200

тис. т до 6 млн. т чавуну до 1933 р., а при можливості і до 6,5 млн. т [6, с. 102, 104].

Друге місце з невеликим відривом посідало машинобудування, третє й четверте ділили електроенергетика та паливна промисловість. Ресурси, виділені для електроенергетики, дозволили розгорнути будівництво великих районних електростанцій і заводських електростанцій районного значення. Особливо високі темпи нарощування потужностей електроенергетики спостерігалися у сформованому ще до революції Донецько-Придніпровському регіоні [21, с. 39].

Реалізуючи визначені XVI партконференцією плани, щодо будівництва 42 районних електростанцій, що повинно було збільшити виробництво електроенергії в Союзі до 22 млрд. кВт.г. [10, с. 22] (у 4,4 рази) в Україні розгорнули будівництво державних районних електричних станцій (ДРЕС). Однією з перших в Україні почала будуватися Штерівська ДРЕС в Луганській обл. Її перша черга потужністю 20 тис. кВт стала до ладу ще в 1926-1927 рр. Друга черга потужністю 49 тис. кВт. Стала до ладу у 1930 р., а третя, потужністю 88 тис. кВт. Вступила в дію у 1931. Найбільша електростанція Донбасу досягла в 1932 р. потужності в 157 тис. кВт. [30, с. 37, 407-408]. Практично в ручну було побудовано Зуївську ДРЕС, перший турбогенератор якої потужністю 50 тис. кВт. став працювати в 1932 р. В другій п'ятирічці на цій електростанції були введені в дію ще два агрегати довівши потужність станції до 150 тис. кВт. За своїм технічним рівнем електростанція стала однією з найдосконаліших в світі [24, с. 866-868; 19].

В наступні роки було запущено цілу низку ДРЕС по всій Україні. Стали до ладу: в кінці 1929 р. Криворізька ДРЕС, Дніпродзержинська ДРЕС (1931 р.) [23, с. 300, 234], Кіровоградська ДРЕС потужністю 12 тис. кВт.г. [29, с. 103]. Для промисловості Києва та області було

збудовано Київську ДРЕС. 1 травня 1930 р. було введено в дію її першу чергу потужністю 21,3 тис. кВт.г. [27, с. 317]. В березні 1930 р. вступила в дію Харківська ДРЕС більш відому під назвою ЕСХАР (Електрична станція Харківського району), загальною потужністю у двох чергах 91 тис. кВт.г. [35, с. 109] та інші великі електростанції.

Паралельно, активно розбудовувались і дрібні електростанції для місцевих потреб промислового розвитку. За першу п'ятирічку було реконструйовано та збудовано дві електростанції в Білій церкві [28, с. 114], у 1930 р. вступила в дію Житомирська електростанція [25, с. 105], у 1932 р. Чернігівська [38, с. 116], були збудовані електростанції локального рівня в Очакові, Новій Одесі, Новому Бузі [31, с. 44], Артемівську, Маріуполі, Щербинівці [24, с. 44] тощо.

Своєрідним символом радянської індустріалізації став Дніпрогес, закладений навесні 1927 р. [19]. У травні 1932 р. перший агрегат дав промисловий струм, 10 жовтня перша черга була введена в дію [26, с. 40-41]. Кожний з п'яти турбогенераторів першої черги, які поставляла американська фірма «Дженерал електрик», мав потужність 62 тис. кВт. Фірма справедливо заявляла в своїх проспектах, що турбіни й генератори для Дніпрогесу – її найвище виробниче досягнення, що ці агрегати є найпотужнішими та найдосконалішими в світовому енергобудуванні. Коли перша черга електростанції стала до ладу, будівельники розпочали монтаж шостого турбогенератора. За параметрами він не поступався попереднім, але виготовили його на ленінградському заводі «Електросила» [21, с. 40]. За період 1932-1939 р. Дніпрогес виробив 12 млрд. кВт.г. [26, с. 86].

За оптимальним варіантом першого п'ятирічного плану в Україні треба було побудувати до кінця 1932/33 господарського року електростанції загальною потужністю 924 тис. кВт. Фактичний приріст потужностей до кінця 1932 р. склав 936 тис. кВт. Отже, в цій галузі перша п'ятирічка справді була виконана за чотири роки [21, с. 40].

В другій п'ятирічці було прийнято рішення завершити кільцювання районних станцій в межах районів і розпочати міжрайонне кільцювання станцій з створенням найпотужнішої в світі системи електропостачання Донбас-Придніпров'я потужністю у 9 млрд. кВт.г. [12, с. 447].

Важливим напрямком індустріального розвитку, як вже зазначалось, була визначна вугледобувна галузь. Вже з січня 1929 р. планувалось прискорити темпи будівництва нових шахт і застосувати більш енергійні дії щодо реконструкції найбільших шахт старого Донбасу [5, с. 6]. Тому в першій п'ятирічці сотні мільйонів рублів було вкладено у розбудову кам'яновугільної промисловості Донбасу. Закрилися десятки дрібних шахт з низькою продуктивністю праці, було реконструйовано багато шахт із великими запасами палива, а головне – розгорнуто нове шахтне будівництво. Всього за п'ятирічку в Донбасі були введені нові потужності по видобутку 20,9 млн. тонн вугілля [21, с. 40].

Зменшення фінансування вугільної промисловості наприкінці другої п'ятирічки при щорічному збільшенні державного плану вуглевидобутку, що підштовхнуло технічне керівництво «Головвугілля» до розробки і впровадження, особливо в Донбасі, т. зв. теорії концентрації гірничих робіт. Це призвело до тимчасових позитивних показників вуглевидобутку при одночасному зневажливому ставленні до прохідницьких, інших допоміжних робіт. Фактично різко зменшувався обсяг майбутнього вуглевидобутку [17, с. 16-17].

Для регіональних потреб активно почали використовувати поклади бурого вугілля. В районі Вишгороду у 1930-1931 рр. відродили розробки цього пального [28, с. 373].

На розбудову металургії було витрачено чверть капіталовкладень, які мала в своєму розпорядженні промисловість. Майже половину цих коштів поглинуло будівництво трьох нових заводів повного циклу

(чавун-сталь-прокат). План першої п'ятирічки передбачав побудову двох заводів – у Запоріжжі й Кривому Розі – потужністю по 650 тис. тонн чавуну й відповідної кількості подальших продуктів переділу. Однак дефіцит металу змусив планові органи істотно переглянути українську металургійну програму. Потужність Криворіжсталі було збільшено до 1,7 млн. тонн чавуну, а Запоріжсталі – до 2 млн. тонн. Одночасно було ухвалено рішення будувати першу чергу нового металургійного заводу потужністю 2,2 млн. тонн чавуну в Маріуполі, на узбережжі Азовського моря. Вважалося, що в перспективі потужність Азовсталі досягне 4 млн. тонн чавуну. Продуктивність найбільшого тоді в світі металургійного заводу Гері поблизу Чикаго дорівнювала 3 млн. т чавуну [21, с. 40]. На виконання цих завдань розгорнулася бурхлива робота. Будівельний майданчик Азовсталі набув всесоюзного рівня і був узятий під особливу опіку партійних, комсомольських і державних органів. За часи перших п'ятирічок на заводі було введено в дію 4 домни. Особливість заводу полягала в тому, що на ньому увесь процес від подачі шихти до розливу чавуну було механізовано [24, с. 401].

За рішенням ЦК КП(б)У у липні 1933 р. про розбудову Криворізького рудного басейну, активізується робота з будівництва Криворізького металургійного заводу. З 1934 р. прискорюється будівництво домни «Комсомолка» і у серпні вона дала перший метал. Пізніше ввели в дію ще дві домни, бессемер (конвектор з переробки чавуну у сталь) і блюмінг (обтискний прокатний стан, призначений для обтискання сталевих зливків) [23, с. 301].

Завод «Запоріжсталь» (листових сталей) повинний був стати основою потужного промислового комбінату (заводи: коксохімічний, феросплавний та інструментальних сталей (Дніпроспецсталь) і алюмінієвий комбінат). У 1933 р. було задуте першу доменну піч, а у 1936 р. було запущено перший в країні слябінг (потужний прокатний стан з горизонтальними і вертикальними прокатними валками). За роки

перших п'ятирічок на заводі було введено в дію 3 домни та 10 мартенів [26, с. 41, 87].

На Алчевському металургійному заводі у першій п'ятирічці розгорнулося потужне будівництво. У 1933 році було пущено одну з найпотужніших у СРСР домну, а у 1934 р. вступила в дію ще потужніша домна з об'ємом виплавки 1030 м^3 [30, с. 322].

Завод інструментальних сталей, який спочатку перебував у складі Запоріжсталі, а згодом виокремився в самостійне підприємство – Дніпроспецсталь, став до ладу в жовтні 1932 р., водночас з першою чергою Дніпрогесу. З його побудовою в Україні виникла електрометалургія як галузь металургійної промисловості. Трохи згодом, уже в 1933 р. став до ладу Запорізький завод феросплавів, який також входив у промвузол на базі електроенергії Дніпрогесу [21, с. 41]. Серед діючих металургійних підприємств найглибшої реконструкції зазнав Макіївський завод. По суті, на його території було побудоване цілком нове сучасне підприємство. В новому прокатному цеху був встановлений вітчизняний блюмінг, а в новому труболиварному цеху було встановлено 8 каруселей, що дозволило збільшити випуск продукції заводу у 2 рази [24, с. 538].

Паралельно з металургійними гігантами в республіці активно будувалися і менші підприємства для задоволення регіональної індустрії. У 1934 р. запрацював Чорнобильський чавуноливарний завод [28, с. 713]. Також діяла програма модернізації старих металургійних заводів. У Дніпропетровську на заводі ім. Петровського у 1929 р. було збудовано дві нові косові батареї, а у 1930 р. до ладу стала стотонна мартенівська піч, що була найбільшою в Радянському Союзі [23, с. 88]. На Дніпровському металургійному заводі в Дніпродзержинську – одному з найстаріших в Україні та найкращому в СРСР також провадилося велике капітальне будівництво. Було споруджено нову домену піч [23, с. 233-234].

Динамічно розвивалася трубопрокатна галузь металургійної промисловості. Були істотно розширені потужності старих трубопрокатних заводів Дніпропетровська – ім. В. Леніна та ім. К. Лібкнехта. На кінець 1932 р. на заводів ім. В. Леніна було налагоджено випуск 32 профілі товстостінних та 61 профіль тонкостінних труб для автотракторної промисловості, що раніше завозилися з за кордону. Під час другої п'ятирічки на заводів ім. К. Лібкнехта було збудовані перші в СРСР колесопркатний та ново трубний цех, що за потужність дорівнювали цілим заводам [23, с. 89-90]. У 1930 р. став до ладу Харцизький трубопрокатний завод, створений на базі філіалу Макіївського металургійного заводу. Це було єдине в СРСР підприємство, що виробляло конче потрібні для народного господарства, труби великого діаметру (400-1200 мм) [24, с. 856]. У 1931 р. у Нікополі розгорнулося будівництво заводу з виробництва труб. Першими були закладені цехи малих агрегатів та холодного волочіння. 1 липня 1935 р. завод вступив у дію [23, с. 445]. Його проектна потужність складала 410 тис. т на рік, в той час, як продуктивність найбільших американських заводів не перевищувала тоді 350 тис. т [21, с. 41].

Значні кошти направлялися на створення в республіці нової галузі виробництва – кольорової металургії. У листопаді 1930 р. видав першу продукцію Костянтинівський цинковий завод. Разом з Беловським заводом на Уралі, що споруджувався одночасно, вони забезпечували всі потреби Радянського Союзу у цьому металі. Після Першої світової війни стало зрозуміло, наскільки важливе значення в галузях ВПК має такий конструкційний матеріал, як алюміній. Його виробництво у розвинутих країнах світу швидко зростало. Створений в СРСР трест «Алюмінбуд» мав будувати алюмінієві комбінати на базі дешевої електроенергії Дніпрогесу. Для відпрацювання складної технології виплавки він побудував спочатку невеликий Волховський комбінат (1932 р.) [44, с. 42-43]. Тим часом великими темпами будувався

Дніпровський алюмінієвий комбінат. Це був найбільший завод кольорової металургії в Україні. Перший метал він дав у липні 1933 р. У 1988 р. завод вийшов на повну потужність, давши металу більше ніж Франція, Італія і Польща разом узяті [26, с. 41, 87].

Велике капітальне будівництво розгорнулося в Криворізькому залізорудному басейні. Поряд з реконструкцією і розширенням існуючих потужностей тут у 1931 р. було споруджено дві шахти проектною потужністю по 450 тис. тонн руди на рік, у 1932 р. – одна шахта такого ж типу. В другій п'ятирічці були додатково збудовані п'ять шахт потужністю від 700 до 800 тис. тонн руди. Побудова Запорізького, Пантелеймонівського, Часів-Ярського і Красноармійського заводів вогнетривів звільнила Радянський Союз від імпортової залежності з цієї продукції вже у 1933 р. [21, с. 41].

Темпи розвитку коксохімічної промисловості визначалися масштабами будівництва в чорній металургії. Партійне керівництво визначило для цього ряд заходів за якими планувалось розгорнути видобуток коксованого вугілля та налагодження будівництва коксозбагачувальних фабрик [6, с. 107]. На виконання цього за роки першої і частково другої п'ятирічок в республіці було збудовано 11 великих коксохімзаводів потужністю від 640 до 1.330 тис. тонн металургійного коксу на рік: Рутченківський (перша черга в 1928 р., друга – в 1931 р.), Дніпропетровський (1929, 1931), Кам'янський (1931, 1933) [44, с. 48], Маріупольський (1935), Новоєнакієвський (1935, 1936), перша черга Запорізького (1934), [21, с. 41-42], Алчевський (у 1929 р. виділений в окреме підприємство) [30, с. 320], Горлівський (1928, 1931), Новомакіївський (1933) [24, с. 283, 538], Криворізький (1936), що забезпечив металургійні підприємства Криворізького басейну місцевим коксом та Дніпродзержинський (1933), що на 1939 р. зайняв перше місце у СРСР, довівши випалення коксу до 1.120 тис. т на рік [23, с. 234, 235, 301].

Хімічна промисловість створювалася в Україні майже на порожньому місці. Був зведений один з найбільших у світі содових заводів – Донсода (Лисичанськ). Ще в роки Першої світової війни розпочалося будівництво хімічного комбінату біля залізничної станції Рубіжна, але тривалий час воно перебувало в законсервованому стані. В роки першої п'ятирічки розбудова комбінату відновилася, але не була завершена [21, с. 43]. За планом першої п'ятирічки в Україні передбачалося будівництво Горлівського й Рутченковського азотнотукових комбінатів, а також чотирьох комбінатів істотно більшої потужності з невизначеним місцем розташування. Добрива передбачалося виробляти за новітньою технологією – із синтетичного аміаку, одержуваного з водню коксового газу та азоту повітря. Надалі ця програма скоротилася й розтягнулася у часі за браком потрібних коштів. Будівництво Рутченковського заводу було перенесене в Дніпродзержинськ і завершилося тільки в третій п'ятирічці. Спорудження Сіверськодонецького першого (і останнього) з більш потужних комбінатів, що передбачалися планом в 1933 р. біля Лисичанська, припинилося і знову відновилося тільки в 1938 р. [44, с. 47], Горлівський азотнотуковий завод ім. Серго Орджонікідзе відкрився у 1933 р. і розпочав виробництво добрив тільки наприкінці другої п'ятирічки, ставши найпотужнішим підприємством цього профілю в СРСР [24, с. 283]. У 1932 р. у Вінниці було завершено модернізацію суперфосфатного заводу шляхом будівництва нових корпусів та відкриття нового сірчаноокислотного цеху. За першу п'ятирічку завод вдвічі збільшив випуск сірчаної кислоти і втричі суперфосфатів [22, с. 46].

3.2. Розбудова машинобудівних галузей

Машинобудівна промисловість за обсягом капіталовкладень поступалася тільки металургії, а в 1932 р. навіть вийшла на перше

місце. Такі масштаби капітального будівництва сприяли створенню в Україні цілого ряду машинобудівних підприємств союзного, європейського і світового значення. Тим не менш, переважна більшість капіталовкладень в цій галузі спрямовувалася на реконструкцію і розширення діючих підприємств [21, с. 42].

На заводах Українського тресту сільськогосподарського машинобудування (УТСМ), за катастрофічного невивантаження матеріалів та коштів, зуміли налагодити першими в країні виробництво тракторів. Держава в основному лише сприяла отриманню замовлень. Виробництво трактора «Запорожець» досить добре включилось в номенклатуру виробів заводу «Червоний прогрес». Розробники машини, управління УТСМ на розвалених війною заводах, при обмежених засобах змогли дати селянам потрібну машину [45, с. 14].

Причини, що сприяли розміщенню виробництва тракторів на Харківському паровозобудівному заводі ім. Комінтерна (ХПЗ), це наявність вільних потужностей на заводі, високий рівень організації виробництва при наявності досить нового обладнання, розміщення заводу у великому місті з технічними навчальними закладами, що вирішувало питання з робітничими кадрами [45, с. 15].

Для виробництва було обрано прототип – німецький трактор «Напомат WD Z50». Було збудовано окремий цех. Керівництво ХПЗ ім. Комінтерна активно взялось за організацію тракторобудування і почало розробляти на основі здобутого досвіду, враховуючи науково обґрунтовані характеристики машин, колісні та гусеничні трактори потужністю 27 к.с. Уточнення вимог замовниками призвело до повного перебудування трактора, після чого він отримав назву «Комунар». Розробка конструкції машини була ускладнена нечіткими вимогами, відсутністю наукових робіт з даної проблеми, які довелось проводити власними силами, вперше. Трактор було піддано кільком модернізаціям, внаслідок яких потужність зросла з 50 до 90 к.с., швидкість з 7 до

15 км/год. Випробування виявили унікальні характеристики трактора, як найпотужнішого в СРСР. Трактор використовується в промисловості, лісорозробках, нафтових розробках як тягач та мобільна енергетична установка [45, с. 15, 17].

Та потреби в тракторах змусили керівництво країни розширити тракторобудівну галузь. На 1930-1931 рр. за постановою ЦВК СРСР для українського тракторного заводу не менше 1.500 машин, а у 1932 р. планувалось довести цей показник до 30 тис. [4, с. 145].

Заплановане в значних масштабах виробництво трактора потребувало надходження значних коштів, великої кількості верстатів, розміщення замовлення. Виробництво на непристосованих верстатах було організовано найкраще в СРСР. Позитивні наслідки виробництва трактора «Комунар» спричинили спочатку формування планів зростання виробництва до 5 чи навіть 40 тис. тракторів на рік. Проте, у 1930-1931 рр. випуск трактора «Комунар» скоротився. Однією з причин було непорозуміння у вищих органах управління, яке зашкодило організації масового виробництва тракторів. Військове відомство розглядає машину як сільськогосподарську, тобто відмовляється повністю завантажити завод замовленням. Наркомзем розглядає машину як військову. Це призвело до відсутності необхідних замовлень, а отже значного зменшення виробництва [45, с. 15-16]. До того ж в Харкові розпочалось будівництво нового тракторного підприємства.

Рішення про побудову в Харкові тракторного заводу було ухвалене в квітні 1930 р. Завод спорудили в рекордно стислі строки: через 15 місяців від дня закладення його основних цехів і через 18 місяців після урядового рішення про побудову [35, с. 110]. У 1932 р. тракторобудівельники Харкова дали 16,8 тис. тракторів [21, с. 42].

По всій республіці розгорнулося будівництво та модернізація підприємств з виробництва сільгосптехніки, що повинна була забезпечити переведення на індустріальні рейки і сільське господарство.

Реконструкція запорізького заводу «Комунар» перетворила його в найбільше у світі підприємство з виробництва зернових комбайнів. У 1932 р. завод виробив 5.953 комбайни. Харківський завод «Серп і молот» спеціалізувався на виробництві складних молотарок у розмірах, що забезпечували потреби сільського господарства всього СРСР [21, с. 42]. Кіровоградський завод сільгоспмашин «Червона зірка» до 1936 р. наростив потужності виробництва сільгосптехніки у обсягах всієї України імперської доби. Саме на цьому заводі у 1929 р. вперше в країні було створено вітчизняну тракторну сівалку, а в 1932 р. найпотужнішу в світі зерноочисну машину [29, с. 103]. Одеський завод ім. Жовтневої революції виробляв 60% загальносоюзного обсягу тракторних чотирьох лемішних плугів [32, с. 49]. Київський завод «Червоний плугатор» розпочав виробництво механічних сівалок для тракторів [27, с. 315]. У Білій Церкві відбулась модернізація заводу сільгоспмашин «1 Травня», який було переоснащено новими машинами та механізмами, що значною мірою покращило якість та знизило собівартість продукції [28, с. 113]. Великі зміни відбулись у Конотопському електромеханічному заводі «Червоний металіст», що налагодив виробництво сільгоспмашин та самоцентруючих патронів до верстатів. У Херсоні було зорганізовано на базі колишнього приватного підприємства потужний завод сільгосптехніки, що налагодив випуск локомотивів [36, с. 95-96]. У Сумах у 1934 р. став до ладу перший у країні завод «Головсільелектро», що виробляв доїльні електроапарати [34, с. 110, 260].

Швидкими темпами розгорталось налагодження в республіці ремонтної галузі. В Житомирі у 1933 р. на базі чавуноливарного та механічного заводів створюється мотороремонтний завод, на якому почали виробляти складну сільгосптехніку: культиватори, молотарки, соломорізки, віялки та ремонтувати трактори і автомашин. У Новоград-Волинську на базі ремонтних майстерень та ливарного цеху теж було

зорганізовано мотороремонтний завод. Обидва підприємства постійно нарощували виробничі потужності [25, с. 48-49, 105, 467]. Наприкінці 1933 р. потужне ремонтне підприємство тракторів було створене в Умані на базі двох невеликих чавуноливарних заводів, що були переобладнані новітніми верстатами. Паралельно на заводі розгорнули виготовлення запчастин для тракторів та сільгоспмашин [37, с. 53, 559]. У Чернігові протягом першої п'ятирічки модернізували механічно-ремонтний завод «Жовтневий молот». Вступили в дію нові цехи: мотороремонтний, механоскладальний [38, с. 116]. Нарощували потенціал Полтавський ремонтно-механічний завод «Метал» та Прилуцький «Комсомолец» [33, с. 43, 103, 576], що обслуговували сільськогосподарську техніку та складні сільгоспмашини. На Бериславському заводі «Червоний хлібороб» (Херсонська обл.) налагодили ремонт моторів [36, с. 150].

Активно розвивалося транспортобудування. Розгорнулася реконструкція Луганського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції. По суті, на його виробничих площах споруджувалося нове підприємство великої потужності. Було введено в дію нові цехи: сталеливарний, новопаровозний, новокотельний, ковальсько-пресовий, було побудовано теплоелектростанцію. Першу продукцію колектив заводу дав у 1933 р. Це були вантажні магістральні паровози серій «ФД» і «ІС». Проектна потужність заводу дорівнювала 1.080 важких вантажних паровозів (або 2.100 паровозам у перерахунку на потужність серій, що випускалися до революції). Завод відіграв вагомий роль в технічній реконструкції радянського залізничного транспорту [12, с. 453; 30, с. 93-95; 21, с. 42].

На основі розширення діючих заводів в Україні було створене залізничне вагонобудування. Воно зосередилося на двох потужних підприємствах. Дніпродзержинському заводі ім. газети «Правда», що раніше існував як вагонний цех металургійного заводу. Переоснащений

за першу п'ятирічку новою технікою він щорічно нарощував обсяги виробництва [23, с. 234]. Протягом 1932-1934 р. на базі колишніх вагоноремонтних майстерень було створено Крюківський вагонобудівний завод. На ньому розгорнули виготовлення вперше в Радянському Союзі напіввагонів-гандол вантажопідйомністю у 60 т., що були устатковані автозчепленням і автоматичним гальмом та виробляли платформи [33, с. 43, 478].

Розбудовувалась мережа паровозо- та вагоноремонтних заводів. У Конотопі було модернізовано колишні Головні залізничні майстерні у паровозо-вагоноремонтний завод [34, с. 260], у Запоріжжі Катериненські залізничні майстерні теж були модернізовані у паровозоремонтний завод [26, с. 88], новітньою технікою було обладнано Полтавський паровозоремонтний завод [33, с. 43], наростив потужності і Смілянський паровозоремонтний завод [37, с. 53].

На Київському завод «Ленінська кузня» розгорнулося потужна модернізація. Протягом 1929-1930 рр. було побудовано нові цехи: монтажний, електрозварювальний, інструментальний, деревообробний та заготівельний. За першу п'ятирічку завод повинен був побудувати 60 буксирних пароплавів та 18 барж. У 1930 р. план збільшили до 230 буксирів. Для модернізації заводу у 1931-1932 рр. було виділено 6,5 млн. руб., що дозволило завершити будівництво цеху допоміжних механізмів і розпочати будівництво нового великого цеху з випуску парових машин. Завод «Ленінська кузня» став одним з найбільших в СРСР підприємств річкового суднобудування, головною базою постачання пароплавів і барж для Дніпровського пароплавства [27, с. 313-314]. Для ремонту суден Дніпровського пароплавства у Чорнобилі у 1932 р. [28, с. 713] та у Запоріжжі [26, с. 41] на базі ремонтних майстерень було створено судноремонтні заводи.

Потужно наростали обсяги суднобудування на Чорному морі. Миколаївські суднобудівні заводи «Чорноморський» та ім. 61 комунара

(відновив роботу у 1930 р.). За першу п'ятирічку ними було спущено на воду 16 нафтоналивних та суховантажних суден, а також 3,5 тис. 50-тинних цистерн, 2475 вагонів та 239 котлів. У подальшому заводи спеціалізувались на виготовленні саме нафтоналивних та суховантажних суден і криголамів для Головпівнічморшляху [31, с. 99].

Не менш активно в роки перших п'ятирічок розвивалися суднобудівні підприємства Херсону. Новий завод ім. Комінтерна, зорганізований на колишніх підприємствах Вадона, виготовляв теплоходи морські суховантажні, комфортабельні пасажирські річні та легкі морські судна. Відкритий у 1930 р. судноремонтний завод ім. Куйбишева займався не тільки ремонтом, а й будівництвом риболовецьких сейнерів. Докобудівне підприємство розпочало випуск унікальних залізобетонних доків великої вантажності [36, с. 46, 95].

Унікальним став і створений на базі Кременчуцького механічного заводу завод шляхових машин, що набув статусу республіканського значення вже в роки першої п'ятирічки [33, с. 43, 479]. Миколаївський завод сільгоспмашин «Плуг і молот» з 1934 р. «Дормашина» перейшов на виготовлення складних шляхобудівних машин: бульдозерів, грейдерів та скреперів [31, с. 100]. Для забезпечення портів СРСР технікою наростив потужності Одеський завод ім. Січневого повстання, що виробляв підйомні крани [32, с. 49].

За першу п'ятирічну розвинулося хімічне машинобудування. В Сумах було витрачено декілька десятків млн. руб. на реконструкцію заводу ім. М. Фрунзе. Було споруджено нові компресорний, насосний, ливарний та інструментальний цехи. На кінець першої п'ятирічки завод освоїв випуск 34 нових машин, за другу п'ятирічку було освоєно випуск ще 70 моделей машин і апаратів. У 1933 р. на заводі було виготовлено для Березніківського хімкомбінату перший радянський надпотужний компресор, продуктивністю 10 тис. кубометрів газу на годину [34, с. 52-53, 110]. Завод «Більшовик» в Києві після реконструкції збільшився на 6

корпусів: чавуноливарний цех, великий механічний цех площею у 12 тис. м², цех кислототривкого чавуну, кузня та компресорна станція. На заводі була опанована техніка електрозварювання. За період реконструкції завод збільшив виробництво чавунного литва 1.775 т. (1929 р.) до 26 тис. (1933 р.), а сталевого литва з 818 т. до 10 тис. т відповідно, виробництво котлів зросло більше ніж у 10 разів. З 1933 р. підприємство почало спеціалізуватися на виготовленні хімічного устаткування для всього СРСР [27, с. 314].

Щоб задовольнити потреби Радянського Союзу в устаткуванні для металургійної промисловості у жовтні 1929 р. було закладено величезний Новокраматорський завод важкого машинобудування. Визнаючи важливість підприємства Рада Праці та Оборони СРСР навесні 1931 р. включила його до списку особливо важливих ударних будов. Його перша черга стала до ладу 28 вересня 1934 р. Завод розраховувався на щорічний випуск 30 комплектів устаткування для мартенівських і 6 комплектів – для доменних цехів, трьох блюмінгів, 16 прокатних станів, значної кількості устаткування для шахт, коксових батарей, електростанцій. У 1937 р. в Краматорську розпочинається будівництво одного з перших в СРСР завод важких верстатів [24, с. 448-449]. Одночасно будувався Дніпропетровський завод металургійного устаткування, що теж дав продукцію за рамками першої п'ятирічки – в 1934 р. [21, с. 42]. Луганські залізничні майстерні після реконструкції стали одним з найбільших в світі заводом вугільного машинобудування. Поряд з докорінно реконструйованим у 1935 р. На Горлівському механічному заводі, що випускав гірниче устаткування у 1933 р. було ввели в дію найбільший у світі цех з виробництва врубових машин з обсягом 3 тис. машин на рік, що зробило його базовим в технічній реконструкції кам'яновугільного Донбасу та інших вугледобувних басейнів СРСР [21, с. 42; 24, с. 282-283]. У Кривому розі було введено в

дію на базі Центральних мехмайстерень завод гірничого устаткування [23, с. 300].

У Харкові протягом перших двох п'ятирічок значно наростив потужності Харківський електро-механічний завод, що налагодив виробництво моторів різних потужностей, розпочав випуск теплових турбін у 56 тис. та 100 тис. кВт., потужних генераторів та складної електротехніки. Продукція заводу розходила на крупні будівлі СРСР [35, с. 111]. Навесні 1930 р. в Харкові відбулося закладення найбільшого в світі верстатобудівного заводу кошторисною вартістю 42,7 млн. руб. Через півроку будівництво довелося зупинити через брак коштів. Наприкінці п'ятирічки воно відновилося, і в 1935 р. завод свердлильних і шліфувальних верстатів став до ладу. Це було найпотужніше в світі підприємство такого профілю [35, с. 111; 21, с. 42]. Було модернізовано Прилуцький механічний завод, що засвоїв виробництво токарних і стругальних верстатів, запчастин до тракторів, екскаваторів та земленасосів [38, с. 528]. На Лубенському заводі «Комунар» було налагоджено виробництво токарно-гвинторізних верстатів, що вважалися найкращими в союзі і направлялись на найважливіші об'єкти першої п'ятирічки – Магнітогорськбуд, Кузнецькбуд, Тракторбуд (ХТЗ) [33, с. 576].

Україна стає головним майданчиком індустріалізації СРСР. В її галузі спрямовуються значні фінансові ресурси і на її теренах розгортається будівництво значної кількості промислових гігантів, що були зосереджені в Донецькій (тоді разом з Луганською) та Дніпропетровській (тоді разом з Запорізькою) областях. Причому випереджала за рівнем капіталовкладень у супергіганти саме Дніпропетровська область.

Для забезпечення реалізації п'ятирічних планів в Україні розгортається програма будівництва електростанцій. Робота велась по декільком напрямкам. В головних зонах нарощування промисловості

будувалися потужні ДРЕС, в інших місцях будувалися меншої потужності міські та локальні електростанції. Центральне місце було відведено будівництву Дніпрогесу, що повинен був стати головним енергетичним локомотивом розвитку промислових галузей і запровадження новітніх технологій. Важливість виконання планів енергозабезпечення була настільки актуальною, що за відсутності техніки, влада застосувала фактично будівництво цих об'єктів в ручну. З створенням низки електростанцій у другій п'ятирічці розпочався процес їх з'єднання на рівні районів, а потім і міжрайонне для формування єдиної мережі енергопостачання, що була б найбільшою у світі.

Паралельно з виробленням електроенергії потужно розвивалась вугледобувна галузь. Головним регіоном був Донбас, але здійснювалися розробки пального і в інших регіонах. Вугілля повинно було забезпечити паливом теплоелектростанції, металургійні підприємства та коксохімічні комбінати. Саме тому попри зниження темпів введення нових шахт, видобуток вугілля завдяки новим технологіям і техніці зростав.

Ключовим сектором індустріальної розбудови в радянській Україні стала металургійна галузь. Її розвиток здійснювався по декільком напрямкам. По-перше відбувалась модернізація вже діючих потужних заводів як то Алчевський, Макіївський, Дніпропетровський та ін. По-друге, будувалися абсолютно нові заводи Криворіжсталь та Азовсталь на яких було застосовано найпотужніше виробництво, суцільна механізація та новітнє обладнання, в тому числі й, вітчизняного виробництва. Новий завод Запоріжсталь планувалося збудувати як базовий для нового потужного промкомбінату до якого повинні були увійти новозбудовані заводи: коксохімічний, феросплавний, інструментальних сталей (Дніпросталь) та алюмінієвий. По-третє, активно модернізувалися малі металургійні заводи, що працювали на привозній сировині.

При наростаючих потребах в металі влада постійно збільшувала плани виробітку чавуну, сталі і прокату. Трубопрокатні підприємства України стали базовими для забезпечення всього СРСР. На 2 Дніпропетровських, Нікопольському та Харцизькому заводах за новими технологіями виготовлялись труби усіх розмірів та унікальні широкого діаметру.

Нові заводи з виготовлення алюмінію, цинку, та вогнетривів ліквідували залежність промисловості СРСР від іноземних поставок. 11 нових потужних коксохімічних заводів дозволили розпочати масове виробництво високоякісних металів, а разом з новими содовим заводом та азототуковими комбінатами вони заклали основу хімічної промисловості радянської України.

Друге місце за розмірами капіталовкладень в модернізації промисловості зайняло машинобудування. Головних завдань у цій сфері було декілька. По-перше, активно розгорталось налагодження виробництва сільгосптехніки. Потужні ХПЗ та ХТЗ стали потужними виробниками тракторів вітчизняних моделей. Запорізький завод «Комунар» став найбільшим у світі підприємством з виготовлення зернових комбайнів. По всій Україні розкинулась мережа заводів з виготовлення та ремонту сільськогосподарського устаткування: Кіровоградський (тракторні сівалки, зерноочисні машини), Одеський (тракторні плуги), Білоцерківський та Конотопський (сільгоспмашини) Херсонський (локомотиви), Полтавський, Бериславський (ремонтні) та інші. При тому, що в більшості з них вироблялася унікальна техніка в межах всього Союзу.

По-друге, розвивалось транспортне машинобудування. Луганський паровозобудівний, Дніпродзержинський та Крюковський вагонобудівні заводи забезпечували в межах СРСР потреби залізничному рухомому складі, виготовляючи унікальне устаткування (великовантажні напіввагони-гандоли з механізованим зчепленням).

Київський завод «Ленінська кузня», Херсонські ім. Комінтерна, ім. Куйбишева та докобудівний, Миколаївський «Чорноморський» та «ім. 61 комунара» стали виробниками суден різних типів та призначення (круїзні теплоходи, нафто- та сухогрузи, криголами, сейнери, баржі, буксири) для Дніпровського і Чорноморського пароплавств та для інших флотів СРСР.

Значного розмаху набувало створення шляхових машин, устаткування для вугільнодобувної, енергетичної, металургійної, металообробної та хімічної галузей. Більшість з цих виробів використовувалась на головних будівництвах СРСР, а частина з них, взагалі, була унікальною (потужні теплові турбіни, надпотужні компресори, врубові машини, токарно-гвинторізні верстати тощо).

ВИСНОВКИ

З огляду на проаналізовані факти ми можемо визначити наступні положення:

Програма індустріальної модернізації, викладена в компартійних і державних документах, чітко засвідчувала домінування ряду складових. Політичної: укріплення вертикалі влади та знищення або тотальний контроль опонентів в особі громадських організацій і особливо профспілок, що повинні були захищати інтереси робітників. Геополітичної: ліквідація технічної і технологічної залежності від Заходу та нарощення військової могутності. Ідеологічної складової: перевага соціалістичної моделі, знищення елементів приватного підприємництва.

Реалізація програми індустріалізації здійснювалась у форматі наздоганяючої економіки з домінуванням державної складової, що неминуче призвело до формування командно-адміністративної моделі управління, відмови від усіляких елементів господарської самостійності в економіці нарівні заводів і трестів та нав'язування завищених, економічно не обґрунтованих планів та використання штурмівщини.

В п'ятирічних загальносоюзних партійних директивах та державних планах було визначено не тільки загальні принципи, а й конкретні завдання та показники для України, навіть у форматах окремих регіонів, галузей та об'єднань і підприємств.

Втілення індустріальних планів в Україні і побудова нової організації та економічної інфраструктури забезпечували центральним органам влади посилення контролю над республікою, позбавлення її можливості керувати важливими підприємствами, послаблення керування підприємствами республіканського та місцевого підпорядкування, посилення російського фактору в провідних індустріальних регіонах та в містах, що забезпечувало через процеси

урбанізації та формування пролетарської культури зростання українського населення та підпорядкування села.

Органи в радянській Україні у своїх рішеннях виключно дублювали визначені центром завдання та конкретизували їх по окремим підрозділам. Робота місцевих партійних і господарських структур зводилась до забезпечення реалізації п'ятирічних планів та контролю за виробництвом.

У ході індустріалізації України було сформовано нові галузі та розвинуто старі, було збудовано низку індустріальних супергігантів, налагоджено виробництво унікальної техніки та устаткування, нарощено енергетичний та сировинний потенціал. Це перетворило республіку в найпотужніший регіон Радянського Союзу, а Донецько-Дніпровський промисловий регіон у головний економічний ресурс індустріального розвитку і України, і Радянського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Письмо ЦК ВКП(б) «О поднятии трудовой дисциплины» Ко всем парторганизациям. 21 февраля 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 8-14.
2. Постановление V съезда Советов СССР «О пятилетнем плане развития народного хозяйства». 28 мая 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 60-66.
3. Постановление Совнаркома СССР и ЦК ВКП(б) «О работе угольной промышленности Донбасса». 8 апреля 1933 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 418-423.
4. Постановление Центрального исполнительного комитета СССР «По докладу о тракторостроении и сельхозмашиностроении». 8 декабря 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 145-149.
5. Постановление ЦК ВКП(б) «О задачах угольной промышленности Донбасса». 17 января 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 5-8.

6. Постановление ЦК ВКП(б) «О работе Югостали» (Извлечение). 21 февраля 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 102-112.
7. Постановление ЦК ВКП(б) «О реорганизации управления промышленностью». 5 декабря 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 135-141.
8. Постановление ЦК ВКП(б) «О социалистическом соревновании фабрик и заводов». 9 мая 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 53-55.
9. Постановление ЦК ВКП(б) «О техническом обучении хозяйственных, профессиональных и партийных кадров» 17 января 1932 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 371-373.
10. Резолюция XVI конференции ВКП(б) «О пятилетнем плане развития народного хозяйства». Апрель 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 21-26.
11. Резолюция XVII конференции ВКП(б). Директивы к составлению второго пятилетнего плана народного хозяйства СССР (1933-1937 гг.) (Извлечение). Январь-февраль 1932 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет]

/ Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 373-380.

12. Резолюция XVII съезда ВКП(б) «О втором пятилетнем плане развития народного хозяйства СССР». Январь-февраль 1934 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – Т. 2: 1929-1940 годы. – Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. – С. 442-462.
13. Резолюція «Про п'ятирічний перспективний план розвитку народного господарства України». Друга конференція КП(б)У. Хпрків 9-14 квітня 1929 р. // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х т. [ред. кол.: В.І. Юрчук (голова) та ін.]. – Т. 1: 1918-1941. – Київ: Політвидав України, 1976. – С. 569-604.
14. Резолюція «Про роботу місцевої промисловості УСРР у зв'язку з стаханівським рухом». Пленум ЦК КП(б)У. Київ 26-30 січня 1936 р. // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х т. [ред. кол.: В.І. Юрчук (голова) та ін.]. – Т. 1: 1918-1941. – Київ: Політвидав України, 1976. – С. 833-840.
15. Резолюція і постанова з'їзду «Про виконання п'ятирічного плану промисловості України». Одинадцятий з'їзд КП(б)У. Хпрків 5-15 червня 1930 р. // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х т. [ред. кол.: В.І. Юрчук (голова) та ін.]. – Т. 1: 1918-1941. – Київ: Політвидав України, 1976. – С. 668-679.

Література:

16. Бондаренко В.С. Проблеми розвитку промисловості України в міжвоєнну добу (1921-1941 рр.): радянська історіографія: монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – 268 с.

- 17.Бондаренко В.С. Вугільна промисловість Донбасу в умовах радянської модернізації країни (1925-1941 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 24 с.
- 18.Бондарчук Ю.П. Залізничний транспорт України в умовах утвердження адміністративно-командних методів управління народним господарством (кінець 20-х – 30-ті рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 20 с.
- 19.Веселова О.М. Дніпробуд // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 2. Г-Д. – Київ: Наукова думка, 2004. – С. 408.
- 20.Гогохія Н.Т. Українське радянське місто 1929-1938 рр.: історико-соціальний аналіз: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2003. – 20 с.
- 21.Гогохія Н.Т. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: кол. моногр. / Н.Т. Гогохія, В.В. Головка та ін.; ред.: С.В. Кульчицький. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. – 785 с. – URL: http://www.academia.edu/5795482/%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8F%D0%BA%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B5_%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_1930_%D1%80%D1%80.
- 22.Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Вінницька область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 779 с.
- 23.Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Дніпропетровська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. — 959 с.
- 24.Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Донецька область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 992 с.

25. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Житомирська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. – 727 с.
26. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Запорізька область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 765 с.
27. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Київ. – Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – 587 с.
28. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Київська область / Ф. М. Рудич (голова ред. колегії) та ін. – Київ: Гол. ред. УРЕ, 1971. – 792 с.
29. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Кіровоградська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. — 816 с.
30. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Луганська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968. – 940 с.
31. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Миколаївська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – 772 с.
32. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Одеська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 911 с.
33. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Полтавська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – 1028 с.
34. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Сумська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – 697 с.
35. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Харківська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. – 1003 с.
36. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Херсонська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 688 с.
37. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Черкаська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 788 с.
38. Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Чернігівська область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.

39. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941 рр). – Київ, Наукова думка, 1977. – 544 с.
40. Касперович В.М. Адміністративно-командне керівництво важкою промисловістю Донбасу у 1938 – червні 1941 років: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 19 с.
41. Костюк Є.С. Громадські об'єднання у соціалістичній модернізації індустріальної сфери України (20-30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 22 с.
42. Кривуля О.О. Жінки та індустріалізація в Україні (1929-1938 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2004. – 20 с.
43. Кульчицький С.В. Індустріалізація у Великій Британії, Російській імперії, СРСР, Лівобережній та Південній Україні, УРСР // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 3. Е-Й. – Київ: Наукова думка, 2005. – С. 468-475.
44. Кульчицький С.В. Радянська індустріалізація на Донбасі: 1926-1938. Науково-популярний нарис. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2015. – 120 с.
45. Лупаренко Г.В. Історія становлення тракторобудування на території України в першій третині ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.07; Київ. ун-т економіки і технологій трансп. – Київ, 2007. – 23 с.
46. Малярчук Н.Г. Росіяни в Донбасі (20-30 рр. ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
47. Михненко А.М. Історія Донецького басейну другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 35 с.

48. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01; НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 2004. – 35 с.
49. Ніколаюк Т.А. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929-1938 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 20 с.
50. Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. – Київ, 1999. – 43 с.
51. Погребинская В.А. Институциональные особенности начала индустриализации России (последняя треть XIX – первая треть XX вв.): Автореф. дис... д-ра экон. наук: 08.00.01.; Московского государственного университета им М.В. Ломоносова. – Москва, 2009. – 50 с.
52. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20-30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 36 с.
53. Степанчук Ю.С. Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 21 с.
54. Струченков О.В. Інженерно-технічна інтелігенція Донбасу (кінець 1920-х – 1930-і роки): формування, умови життя, діяльність: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 22 с.

55. Щербина І.В. Ліквідація нової буржуазії України (1928-1932 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 24 с.